

2h

**ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

*Հարգելի պարոն Բ. Առֆյանսյանի
Յ. Առֆյան*

ԱՓԻՆՅԱՆ ԴԱՎԻԹ ՍԱՄՎԵԼԻ

**ՈՒՒՍԱՍՏԱՆԻ ԴԱՇՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ.
ՀԱՅԱՍՏԱՆ, ԱԴՐԲԵՋԱՆ, ՎՐԱՍՏԱՆ
1991-2001 թթ. (աշխարհաքաղաքական դիտակետ)**

**Է.00.02 «Համաշխարհային պատմություն» մասնագիտությամբ
պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական
աստիճանի հայցման ատենախոսության**

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Երևանի պետական համալսարանում:

Գիտական ղեկավար՝ պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Յ. Մ. Աբրահամյան

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝ քաղաքական գիտությունների դոկտոր Լ.Ղ. Շիրինյան
պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Լ.Ս. Ջաքարյան

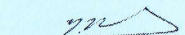
Առաջատար կազմակերպություն՝ Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2013 թ. դեկտեմբերի 4-ին, ժամը 14:00-ին, ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտում գործող ՀՀ ԲՈՂ-ի 006 «Համաշխարհային պատմություն» մասնագիտական խորհրդում (հասցե՝ 0019, ք. Երևան, Սարշալ Բաղրամյան 24/4):

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2013 թ. նոյեմբերի 1-ին:

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար, պատմական

գիտությունների թեկնածու, դոցենտ՝ Ռ.Պ. Ղազարյան

ԹԵՄԱՅԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թեմայի հետազոտման արդիականությունն ունի ինչպես գիտատեսական, այնպես էլ գործնական ու ծանաչողական նշանակություն: Արդի ժամանակներում առանց Ռուսաստանի Ղաշնուբյան հարավկովկասյան տարածաշրջանային քաղաքականության բնույթն ուսումնասիրելու, գնահատելու և զարգացման միտումները բացահայտելու դժվար է պատկերացնել Հարավային Կովկասի երկրների արտաքին քաղաքականության գերակայությունները և դրանց փոխհարաբերությունների հիմքում ընկած երևույթները:

Թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է նաև տարածաշրջանի նորանկախ պետություններում Ռուսաստանի Ղաշնուբյան արտաքին քաղաքականության հիմնական ուղղությունների վերլուծության անհրաժեշտությամբ:

Ռուսաստանը տարածաշրջանում ավանդաբար ունեցել է իր հետաքրքրությունները, որոնք խորքում բովանդակել են երկակի չափորոշիչներ: Վերջիններս մի կողմից ի հայտ են եկել որպես տարածաշրջանի երկրների ու ժողովուրդների ազատագրման մարմնավորում, մյուս կողմից՝ իր ազգային պետական շահերի առաջնահերթության և Հարավային Կովկասում Ռուսաստանի ազդեցության հետևողական ամրապնդում:

Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության ոլորտում պատմականորեն առկա են եղել տարբեր, երբեմն իրարամերժ գործոններ, որոնց բնույթը աշխատանքում ներկայացված է որպես Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության շահերի իրացման անհրաժեշտությամբ պայմանավորված երևույթ:

Ատենախոսությունում որոշակի անդրադարձ է կատարվել ուսումնասիրվող շրջանում միջազգային հանրության կողմից Հարավային Կովկասի դե յուրե չճանաչված պետություններին, որոնք աշխատանքում ներկայացված են այնքանով, որքանով հանդես են եկել որպես լծակներ տարածաշրջանում լուրջ հետաքրքրություններ ունեցող գերտերությունների ազդեցությունն ուժեղացնելու համար:

Տեսական հիմնական ծանրաբեռնվածությունը դրված է ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանի պատմական ընթացքի աշխարհաքաղաքական նշանակության վրա, առանց որի հնարավոր չէ ամբողջական պատկերացում կազմել գլոբալացվող աշխարհում գերտերությունների շահերի և ուժերի վերաբաշխման և տարածաշրջանի նոր դիմագծի մասին:

Հարավային Կովկասում ՌԴ-ի արտաքին քաղաքականության հիմնախնդիրներն ուղղակիորեն առնչվում են տարածաշրջանի հաղորդակցության ուղիների, ինչպես նաև էներգակիրների արտահանման և տարանցման ճանապարհների դիվերսիֆիկացիայի գլոբալ նախագծերին: Հարավային Կովկասում միջթնիկ պատերազմների միջազգային մեծ հնչեղությունը բացատրվում է ոչ միայն այստեղ տիրող միջպետական բարդ հարաբերությունների իրողությամբ, այլև տարածաշրջանի էներգակիրների նշանակությամբ՝ պայմանավորված գերտերությունների կենսական շահերով: Այս համատեքստում լրկալ հակամարտությունների կողմերը,

հանուն Հարավային Կովկասում ազդեցության և էներգակիրների հոսքի վերահսկման, հաճախ ծառայում են որպես փոխամորդներ: ԽՍՀՄ-ի փլուզմանն անմիջապես հաջորդած իրադարձությունները վճռորոշ դարձան տարածաշրջանում գործող սուբյեկտների՝ Ռուսաստանի Դաշնության, ԱՄՆ-ի, Թուրքիայի, Իրանի, նաև Եվրամիության որոշ երկրների վերահաստատման, ներթափանցման ու ազդեցության տարածման համար: Ակնհայտ է, որ դրանց ռազմավարական նպատակները տարբեր են և հաճախ իրարամերժ:

Շնորհիվ իր աշխարհագրական դիրքի՝ Հարավային Կովկասը որոշիչ դեր է խաղում Կասպիական և Կենտրոնական Ասիայի տարածաշրջաններում քաղաքական ու տնտեսական ազդեցության հաստատման համար: Այն ավելի մեծ նշանակություն ձեռք բերեց, երբ հարց առաջացավ, թե ո՞վ է ստանձնելու Կենտրոնական Ասիայից էներգակիրների հոսքի վերահսկումը և ի՞նչ ճանապարհով են դրանք հասնելու սպառողին: Պաշտոնական Մոսկվան առաջարկում էր օգտագործել ՌԴ-ով անցնող ճանապարհները, իսկ Արևմուտքն էլ ձգտում էր սահմանափակել ռուսական ազդեցության հնարավոր ծավալումը: Այդ ամենը հանդիսացավ Հարավային Կովկասում ազդեցության հաստատման, ամրապնդման ու վերաբաշխման համար անզիջուն նորոյա պայքարի հիմնական պատճառներից մեկը:

Թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ 20-րդ դարավերջում և 21-րդ դարի սկզբում ավելի են կարևորվում էներգակիրների և դրանց տարանցման ուղիների հետ կապված հիմնախնդիրները և առհասարակ, մեծանում է Հարավային Կովկասի նշանակությունը:

Հայաստանի Հանրապետությունը, գտնվելով Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում, կամա թե ակամա հաճախ մասնակից է դառնում արտաքին ուժերի պայքարին, իսկ շահերի համընկման դեպքում զուգորդում է իր քաղաքականությունը դաշնակից երկրների ռազմաքաղաքական ուղեգծի հետ:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՕԲՅԵԿՏԸ ԵՎ ԱՌԱՐԿԱՆ

Ատենախոսությունում ուսումնասիրության օբյեկտը Հարավային Կովկասում ՌԴ-ի արտաքին քաղաքականության հիմնախնդիրներն են, իսկ առարկան՝ դրանց իրականացման պատմական ընթացքը, հիմնական ուղղությունները, գործելաոճը, արդյունքները:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՆՊԱՏԱԿԸ ՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Հետազոտության նպատակն է ուսումնասիրել Ռուսաստանի Դաշնության արտաքին քաղաքականության բնույթը Հարավային Կովկասի երեք ճանաչված պետություններում /Հայաստան, Ադրբեջան, Վրաստան/ վեր հանելով դրանցից յուրաքանչյուրում իրականացված քաղաքականության առանձնահատկությունները՝ հիմքում ունենալով Ռուսաստանի հարավկովկասյան քաղաքականության իմաստավորումը գերտրոյության կարգավիճակի պահպանում հետապնդող աշխարհառազմավարական շահերի տեսանկյունից:

Այս կապակցությամբ ձևակերպվել են հետևյալ խնդիրները.

1. Վեր հանել Հարավային Կովկասում Ռուսաստանի արտաքին քաղաքական կուրսի զարգացման օրինաչափությունների և շարժընթացի տեսական, գաղափարական ու պրագմատիկ հիմքերը:

2. Ցույց տալ Ռուսաստան - Հարավային Կովկաս հարաբերությունների հետխորհրդային զարգացումների ընդհանուր բնութագիրը, մատնանշել այդ զարգացումների ռազմաքաղաքական և տնտեսական հիմքերը:

3. Ներկայացնել և գնահատել Հարավային Կովկասում ներկայության ապահովմանն ուղղված՝ Ռուսաստանի քաղաքական ընդհանուր ուղեգիծը՝ մատնանշելով այդ ուղղությամբ կիրառված նրա մարտավարական քայլերը:

4. 1991-2001 թթ. կտրվածքով վերլուծել Հարավային Կովկասի պետություններում տեղ գտած հիմնական քաղաքական գործընթացները, զարգացումները, դրանց ազդեցությունը ՌԴ ներթափանցման դինամիկայի վրա, ինչպես նաև քննարկել տարածաշրջանում Ռուսաստանի ամրամալու մեխանիզմները և գնահատել դրանք պատմական հեռանկարի տեսակետից:

5. Թուրքիայի, Իրանի և արևմտյան պետությունների ու ռազմաքաղաքական կառույցների՝ Հարավային Կովկասում առկա հիմնական հետաքրքրությունների ներկայացմանը զուգընթաց՝ գնահատել այդ դերակատարների մարտավարությունը տարածաշրջանից Ռուսաստանին հեռացնելու գործում՝ ցույց տալով այդ մարտավարության արդյունավետության աստիճանը:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒՅԹԸ

Ատենախոսությունում ամբողջությամբ մվիրված է Հարավային Կովկասում ՌԴ-ի արտաքին քաղաքականության աշխարհաքաղաքական դիտակետին, որը ժամանակակից մասնագիտական գրականության մեջ որոշակիորեն ներկայացված է: Սակայն չկան տարածաշրջանին առնչվող պատմական իրադարձությունների և սոցիալական գործընթացների աշխարհաքաղաքական դիտակետի հնարավորինս ամբողջական վերլուծություններ: Նշված խնդրի տարբեր կողմեր բնության են առնվել մի շարք հետազոտողների կողմից, որոնցից նշանակալի են Ռ.Վարդանյանը¹, Ս.Դոն Չանը², Դ.Մեդոևը³, Տ.Գոգելիանին⁴, Ս.Մանկոն⁵: Նշվածներից առաջին հեղինակի՝ «Ռուսաստանի քաղաքականությունը Կովկասում» աշխատանքում հետազոտության ժանրության կենտրոնը հանդիսանում է ողջ կովկասյան տարածաշրջանում քաղաքական իրավիճակի բնությունը և Ռուսաստանի դերակատարությունը տարածաշրջանային կոնֆլիկտային գործընթացներում: Ս.Դոն Չանը «Ռուսաստանի Դաշնության արտաքին

¹ Вартанян Р., Российская политика на Кавказе, Ереван, 2005:

² Сео Дон Чан., Внешняя политика Российской Федерации на Южном Кавказе в конце XX-начале XXI вв., Казань 2006:

³ Медоев Д., Политика России в Закавказье: Проблемы и перспективы., М., 2003:

⁴ Гогелиани Т., Политика России и Запада в Закавказье: Сравнительный анализ., М., 2001:

⁵ Манько С., Разработка и реализация внешнеполитического курса России в Закавказье: 1991- 2003 гг., М., 2004:

քաղաքականությունը Հարավային Կովկասում 20-րդ դարի վերջին և 21-րդ դարի սկզբին» աշխատանքում գլխավորապես կենտրոնացել է Ռուսաստանի և հարավկովկասյան հանրապետությունների միջև երկկողմ հարաբերությունների ինստիտուցիոնալ զարգացման գործընթացի քննության վրա: Տ.Գոգելիանիի՝ «Ռուսաստանի և Արևմուտքի քաղաքականությունը Անդրկովկասում. համեմատական վերլուծություն» աշխատության մեջ հեղինակը ուշադրություն է դարձրել տարածաշրջանում Արևմուտքի և Ռուսաստանի հետապնդած շահերի և դրանց իրականացման որոշ մեխանիզմների համեմատության վրա՝ առանձնահատուկ կանգ առնելով այդ երկու դերակատարների կողմից տարածաշրջանի հակամարտությունների խաղաղ կարգավորման ուղղությամբ առաջ քաշած նախաձեռնությունների վրա: Դ.Մեդոկի՝ «Ռուսաստանի քաղաքականությունն Անդրկովկասում. խնդիրներ և հեռանկարներ» աշխատանքում գլխավոր ուշադրությունը սևեռված է ածխաջրածինների արդյունահանման և արտահանման շուրջ ընթացող քաղաքական գործընթացների վրա, որում Ռուսաստանի քաղաքականության իմաստավորումն իրականացվել է այդ համատեքստում: Ս.Մանկոյի՝ «Անդրկովկասում Ռուսաստանի արտաքին քաղաքական ուղեգծի մշակումն ու իրականացումը 1991-2003 թթ.» աշխատանքը գերազանցապես կենտրոնանում է տարածաշրջանում Ռուսաստանի քաղաքականության դինամիկայի վրա՝ վեր հանելով այդ քաղաքականության հիմքերը, շարժառիթներն ու օրինաչափությունները:

Ատենախոսությունում ուսումնասիրվել են մի շարք հարցեր, որոնք դուրս են մնացել վերը հիշատակված հեղինակների ուշադրությունից:

Ի տարբերություն նշված հեղինակների՝ Հարավային Կովկասում Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության հետազոտումը մեր կողմից տարվում է տարածաշրջանի աշխարհաքաղաքական իրավիճակը, դրանում տեղի ունեցած փոփոխությունները Ռուսաստանի պատմության և աշխարհաքաղաքական շահերի տեսանկյունից իմաստավորելու պրիզմայով՝ հաշվի առնելով Հարավային Կովկասի մեծ նշանակությունը Ռուսաստանի՝ որպես համաշխարհային գերտերություն մնալու ձգտումների իրացվելիության հարցում: Այս իմաստով քննության են առնվում նաև տարածաշրջանում արտաքին դերակատար պետությունների ու ռազմաքաղաքական կառույցների կողմից Հարավկովկասյան հարթակում նշված ժամանակահատվածում իրականացված այն գործողությունները, որոնք ուղղակի կամ անուղղակի մարտահրավեր են եղել Ռուսաստանին: Յետևապես փորձ է արվել ՌԴ-ի հարավկովկասյան արտաքին քաղաքականությունը ներկայացնել ավելի ամբողջական-հայեցակարգային տեսքով՝ ցույց տալով արտաքին քաղաքականությունը հիմնավորող տեսական հիմքերից և գործնական նպատակներից բխող ՌԴ՝ Ռուսումնասիրվող շրջանում ռազմավարության ձևավորման և իրականացման պատմական ընթացքը:

Այսպիսով, ատենախոսությունն իր բովանդակությամբ և հարցադրումներով առաջին ուսումնասիրություններից է, որտեղ փորձ է արվում համակողմանիորեն լուսաբանել ՌԴ-ի կողմից Հարավային Կովկասում տարվող քաղաքականությունը՝ իրականացման գործիքներով,

ինչպես նաև մրցակից ուժերի հակազդող գործողություններով հանդերձ: Ցույց են տրվել ՌԴ-ի արտաքին քաղաքականության իրականացման չափորոշիչները՝ իրենց անբաժանելի մաս կազմող երկակի ստանդարտներով: Ռուսումնասիրվել ու ներկայացվել են ռուսական և արևմտյան արտաքին քաղաքական հիմնախնդիրների վերաբերյալ տեսական մոտեցումները՝ նպատակ ունենալով դուրսբերել Ռուսումնասիրվող ժամանակաշրջանի զարգացումների պատճառահետևանքային կապը, ինչպես նաև բացահայտել գերտերության քաղաքական վարքագծի ակունքները:

Ատենախոսը գիտական ուսումնասիրության նյութ է դարձրել արխիվային մի շարք արժեքավոր փաստաթղթեր, որոնցով ամբողջացրել է քննարկվող խնդրի վերաբերյալ գնահատականներն ու մոտեցումները:

Փաստագրական նյութի և գիտական հետազոտությունների հիման վրա փորձ է արվել օբյեկտիվորեն վերլուծել և նորովի մեկնաբանել տվյալ ժամանակաշրջանի իրողությունները:

ԱՄՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ

Ժամանակագրական առումով ատենախոսությունն ընդգրկում է 1991-2001 թվականները: Նորագույն շրջանի համաշխարհային պատմության դարակազմի իրադարձություններից մեկը՝ ԽՍՀՄ-ի փլուզումը, ընկած է ժամանակագրական սահմանման առաջին թվախմբի հիմքում, իսկ տվյալ հատվածով սահմանափակվելու հիմքում դրված է տասնամյակը՝ /դեկադան/ պատմական հաշվելի ժամանակաշրջանը:

ԱՄՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԸ

Ատենախոսության մեթոդաբանական հիմքը կազմում են քննական և պատմահամադրական վերլուծության մեթոդները, որոնց հաղորդվել է մեկնաբանական բնույթ: Ռուսումնասիրության առարկա հանդիսացող մի շարք գործընթացներ իմաստավորվել են փաստերի համադրման եղանակի կիրառմամբ՝ դիալեկտիկական մեթոդի և ընդհանրացման հիման վրա:

ԱՄՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԿԻՐԱՈՒԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսությունում առաջ քաշած դրույթները, մեկնաբանություններն ու եզրահանգումները կարող են օգտակար լինել նորագույն պատմության շրջանում ՌԴ-ի՝ Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում իրականացրած արտաքին քաղաքականության հիմնական հարցերին նվիրված ուսումնասիրություններում: Աշխատության դրույթները կարող են նպաստավոր լինել տարածաշրջանում հետաքրքրություններ ունեցող պետությունների և ռազմաքաղաքական կառույցների գործելաոճն ու նպատակները ավելի հստակ պատկերացնելու առումով:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսության թեման հաստատվել է ԵՊՀ Պատմության ֆակուլտետի խորհրդում, քննարկվել և հրապարակային պաշտպանության է

երաշխավորվել ԵՊՀ Պատմության ֆակուլտետի Հայաստանի հարակից երկրների պատմության ամբիոնի նիստում:

Ատենախոսության հիմնական դրույթներն ու եզրահանգումները ներկայացվել են հեղինակի՝ թվով 6 գիտական հոդվածներում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՍԿԶԲՆԱԴԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՌՈՏ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Ատենախոսության նյութը շարադրված է հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն լեզուներով գրված աղբյուրների և տարաբնույթ հետազոտությունների ուսումնասիրության հիման վրա: Աշխատության աղբյուրագիտական հենքը կազմել են ՀՀ Արտաքին գործերի նախարարության Հայաստանի Հանրապետության, Հարավային Կովկասի մյուս պետությունների և Ռուսաստանի Դաշնության հարաբերություններին վերաբերող՝ Պատմա-դիվանագիտական բաժնում գետեղված արխիվային որոշ նյութեր⁶, ՌԴ-ի Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայքում հրապարակված արխիվային փաստաթղթեր: Ատենախոսության համար որպես արժեքավոր սկզբնաղբյուր են ծառայել ՌԴ-ի և Հարավային Կովկասի պետությունների միջև 1991-ից 2001 թթ. կնքված հիմնարար պայմանագրերը, համաձայնագրերը: Կարևոր նշանակություն ունեն «ԱՊՀ կազմավորման մասին համաձայնագիրը»⁷, վերջինիս մաս հանդիսացող «Ալմա-Աթայի 1991 թ. դեկտեմբերի 21-ի արձանագրությունը»⁸, 1992 թ-ի ապրիլի 3-ի «ՀՀ-ի և ՌԴ-ի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման մասին»⁹ արձանագրությունը, 1992 թ. մայիսի 15-ի «Հավաքական անվտանգության մասին պայմանագիրը»¹⁰, 1992թ. հուլիսի 6-ի համաձայնագիրը, որով Հայաստանին փոխանցվեց նրա տարածքում կազմացրված նախկին ԽՍՀՄ զինված ուժերին պատկանող սպառազինության մի մասը¹¹, 1992 թ. սեպտեմբերի 30-ի «ՀՀ տարածքում

⁶ ՀՀ Արտաքին գործերի նախարարության Պատմա-դիվանագիտական բաժին: Ցուցակ 1. գործեր՝ N 119, N 120, N121, 123: Ցուցակ 3 գործ N110, Ցուցակ 5, գործ N 283, N 290:

⁷ http://www.cismission.mid.ru/ii1_1.html «Соглашение о создании Содружества Независимых Государств», ԱՊՀ-ում ՌԴ Սշտական Ներկայացուցչության պաշտոնական կայք (2013 թ):

⁸ http://www.cismission.mid.ru/ii1_4.html §Протокол к соглашению о создании Содружества Независимых Государств, подписанному 8 декабря 1991 года в г. Минске Республикой Беларусь, Российской Федерацией (РСФСР), Украиной (Алма-Ата, 21 декабря 1991 года)». ԱՊՀ-ում ՌԴ Սշտական Ներկայացուցչության պաշտոնական կայք (2013 թ):

⁹ http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/642B8386B9EAB3FE44257BBE00222508#

«Протокол об установлении дипломатических отношений между Российской Федерацией и Республикой Армения». ՌԴ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013 թ.):

¹⁰ ՀՀ Արտաքին գործերի նախարարության, Պատմա-դիվանագիտական բաժին, Ցուցակ 1, գործ՝ N 121, ք. 90-94:

¹¹ http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/8759543593CC395644257BBE00222973

«Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Армения об условиях и сроках передачи Армении вооружения и техники расформируемых соединений и

գտնվող ՌԴ Սահմանապահ զորքերի կարգավիճակի և նրա գործունեության պայմանների վերաբերյալ հայ-ռուսական պայմանագիրը»¹², 1995 թ. մարտի 16-ին կնքված «ՀՀ տարածքում ՌԴ ռազմաբազայի մասին»¹³, 1997 թ. օգոստոսի 29-ի «Բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ օգնության մասին»¹⁴ հայ-ռուսական պայմանագրերը, 1999 թ. ապրիլի 2-ին ստորագրված «Հավաքական անվտանգության պայմանագիր» գործողության ժամկետը երկարաձգելու մասին արձանագրությունը¹⁵, 2000 թ. մարտի 16-ի հայ-ռուսական «ՀՕՊ ուժերի համատեղ մարտական հերթապահության մասին»¹⁶, 2000 թ. սեպտեմբերի 27-ի ՀՀ և ՌԴ «Կողմերի անվտանգության ապահովման նպատակով զինված ուժերի համատեղ պլանավորման և կիրառման վերաբերյալ»¹⁷, ինչպես նաև 2001 թ. սեպտեմբերի 14-ին ստորագրված «Հայաստան ՌԴ ռազմական խորհրդակցանքեր և մասնագետներ գործուղելու վերաբերյալ»¹⁸ հայ-ռուսական համաձայնագրերը:

частей российских вооруженных сил, дислоцированных в Армении». ՌԴ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013 թ.):

¹² http://www.mid.ru/bdomp/spd_md.nsf/0/629C4BF5CB7514EF44257B52001DF02E

«Договор между Российской Федерацией и Республикой Армения о статусе Пограничных войск Российской Федерации, находящихся на территории Республики Армения, и условиях их функционирования». ՌԴ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013 թ.):

¹³ http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/F413C6ACD9B035FE44257BBE00222336

«Договор между Российской Федерацией и Республикой Армения о российской военной базе на территории Республики Армения». ՌԴ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013 թ.):

¹⁴ http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/E58859A3E92D010E44257BBE0022271D

«Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Российской Федерацией и Республикой Армения». ՌԴ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013 թ.):

¹⁵ http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=127

«Протокол о продлении Договора о коллективной безопасности от 15 мая 1992 года». ՀԱՊԿ պաշտոնական կայք (2013 թ.):

¹⁶ http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/E06F55DC0AFB8FBD44257BBE002223A4

«Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Армения о совместном боевом дежурстве по противовоздушной обороне войск (сил) ПВО и авиации Вооруженных Сил Республики Армения и войск (сил) ПВО и авиации российской военной базы на территории Республики Армения» ՌԴ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013 թ.):

¹⁷ http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/68E4191DCA806BE944257BBE002224D1

«Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Армения по вопросам совместного планирования применения войск (сил) в интересах обеспечения совместной безопасности».

ՌԴ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013 թ.):

¹⁸ http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/BA56609FAA37923444257BBE002207AE

«Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Армения о командировании российских военных советников и специалистов в Республику Армения». ՌԴ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013 թ.):

Կարևորվում է նաև 1992 թ. ապրիլի 4-ին ստորագրված «Ադրբեջանի Հանրապետության և ՌԴ-ի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման մասին արձանագրությունը»¹⁹, 1992 թ. հոկտեմբերի 12-ին կնքված և այդպես էլ գործածության մեջ չմտած «Բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ անվտանգության մասին»²⁰ ռուս-ադրբեջանական պայմանագիրը, 1992 թ. հունիսի 10-ին ստորագրված և մինչև 10.06.1994 թ. գործած «Ադրբեջանի Հանրապետությունում ռուսական սահմանապահների ժամանակավոր կարգավիճակի և նրանց գործունեության կանոնակարգման մասին ռուս-ադրբեջանական համաձայնագիրը»²¹, սահմանային անցակետերի վերաբերյալ 1995 թ., և 1996 թ. Ռուսաստանի և Ադրբեջանի սահմանապահ ծառայությունների համագործակցությունը ենթադրող համաձայնագրեր²², 1996 թ. հունվարի 18-ի «ՌԴ տարածքով ադրբեջանական նավթի տարանցման վերաբերյալ»²³, 1997 թ. հուլիսի 3-ի «Բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ անվտանգության մասին»²⁴ պայմանագրերը, ինչպես նաև նույն օրը Ռուսաստանի և Ադրբեջանի կառավարությունների միջև ստորագրված «Քաղաքացիների առանց վիզայի այցելությունների վերաբերյալ ռուս-ադրբեջանական համաձայնագիրը»²⁵:

¹⁹ http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/FOEECAA9AB01119E44257BBE00222823

«Протокол об установлении дипломатических отношений между Российской Федерацией и Азербайджанской Республикой». ՌԴ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013 թ.):

²⁰ http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/C95217443BC3B50444257BBE00222977

«Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной безопасности между Российской Федерацией и Азербайджанской Республикой». ՌԴ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013 թ.):

²¹ http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/ED643A839ADC6FE244257BE500378B6B

«Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Азербайджанской Республики о временном статусе и механизме деятельности Пограничных войск Российской Федерации, находящихся на территории Азербайджанской Республики». ՌԴ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013 թ.):

²² http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/1B9B13ABCEA1B15944257BE500378B3C

«Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Азербайджанской Республики о пунктах пропуска через государственную границу между Российской Федерацией и Азербайджанской Республикой». Տես նաև http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/9DC7EE256F2382BC44257BE500378B0F

«Соглашение между Российской Федерацией и Азербайджанской Республикой о сотрудничестве по ограниченным вопросам».

²³ http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/7B9EB5DA488FCAA144257BBE00222693

«Договор между Российской Федерацией и Азербайджанской Республикой о транзите азербайджанской нефти через территорию Российской Федерации». ՌԴ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013 թ.):

²⁴ http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/911418CB751F29F744257BBE0022234C

«Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной безопасности между Российской Федерацией и Азербайджанской Республикой». ՌԴ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013 թ.):

²⁵ http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/554CAF17F2AFBC9744257BBE00222874

Արժեքավոր են նաև 1992 թ. հուլիսի 2-ի «Վրաստանի և ՌԴ միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման վերաբերյալ» արձանագրությունը²⁶, 1994 թ. «Վրաստանի տարածքում գտնվող ռուսական սահմանապահ զորքերի կարգավիճակի և գործունեության մասին»²⁷, 1995 թ. սեպտեմբերի 15-ին կնքված «Վրաստանում տեղակայված ռուսական ռազմաբազաների մասին»²⁸, 1994 թ. փետրվարի 3-ին ստորագրված «Բարեկամության և համագործակցության մասին»²⁹ ռուս-վրացական պայմանագրերը, 1994 թ. մարտի 2-ի «Վրաստանում ՌԴ Սահմանապահ զորքերի կարգավիճակի և նրա գործունեության պայմանների մասին»³⁰, «ՌԴ-ի կողմից Վրաստանին 1994 թ. համար պետական վարկի տրամադրման մասին»³¹ Ռուսաստանի և Վրաստանի կառավարությունների միջև ստորագրված համաձայնագրերը:

Առենախոսության նյութը շարադրելիս կարևորվել են վրաց-արխազական և վրաց-հարավօսական հակամարտություններին վերաբերող փաստաթղթերի ժողովածուում³² զետեղված որոշ համաձայնագրեր, մասնավորապես՝ 1992 թ. հունիսի 24-ին ստորագրված «Վրաց-օսական

«Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Азербайджанской Республики о безвизовых поездках граждан Российской Федерации и Азербайджанской Республики». ՌԴ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013 թ.):

²⁶ http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/DFAC67593BBA676144257BBE00222AAE

«Протокол об установлении дипломатических отношений между Российской Федерацией и Республикой Грузия». ՌԴ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013 թ.):

²⁷ http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/ADF8ED931578697944257BE500378BE2

«Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Грузия о статусе и условиях функционирования Пограничных войск Российской Федерации, находящихся на территории Республики Грузия». ՌԴ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013 թ.):

²⁸ http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/0182DEB3BB7B39CC44257BE500378BD8

«Договор между Российской Федерацией и Республикой Грузия о российских военных базах на территории Республики Грузия». ՌԴ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013 թ.):

²⁹ http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/F51474D9D5F738E744257BBE00222875 «Договор между Российской Федерацией и Республикой Грузия о дружбе, добрососедстве и сотрудничестве». ՌԴ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013 թ.):

³⁰ http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/19A25C24C81DA36644257BBE00222A59

«Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Грузия о статусе и условиях функционирования Пограничных войск Российской Федерации, находящихся на территории Республики Грузия». ՌԴ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013 թ.):

³¹ http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/F30415D0DCF54C5844257BE500378BDD

«Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Грузия о государственном кредите на 1994 год». ՌԴ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013 թ.):

³² Конфликты в Абхазии и Южной Осетии, документы 1989-2006 гг., М., 2008.

հակամարտության կարգավորման սկզբունքների մասին»³³, 1994 թ. մայիսի 14-ի Վրաստանի և Աբխազիայի միջև պատերազմական գործողությունների ավարտը հայտարարող «Կրակի դադարեցման և ուժերի տարանջատման մասին» համաձայնագրերը³⁴:

Տարածաշրջանային զարգացումների խորապատկերի ըմբռնման առումով կարևորվում է 1994 թ. մայիսի 5-ի դարաբաղյան ազատամարտի ակտիվ մարտական գործողությունների վերջը նախապատրաստող «Բիշքեկյան արձանագրությունը»³⁵:

Որպես արժեքավոր նյութ կարելի է ընդունել նաև Ռուսաստանի ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի³⁶, ՌԴ-ի կառավարությանը կից վերլուծական կենտրոնի³⁷, ՌԴ-ի Անվտանգության խորհրդի³⁸ պաշտոնական հրապարակումներում բերվող տվյալները:

Որոշ հարցադրումների վերաբերյալ տեսակետների մշակման և համադրման առումով կարևորվել են մի շարք հայ հեղինակների, այդ թվում՝ Յ.Աբրահամյանի³⁹, Լ.Շիրինյանի⁴⁰, Ա.Այվազյանի⁴¹, Ի.Մուրադյանի⁴² աշխատությունները:

Ատենախոսությունում առաջ քաշված հիմնախնդիրների, ՌԴ-ի ներքին և արտաքին քաղաքական գործընթացների պատճառների և հետևանքների համակողմանի ուսումնասիրությանը նպաստած աշխատություններից է Կ.Յաչիևի⁴³ աշխատանքը, որում անդրադարձ է արվում Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում ընթացող զարգացումներին, ինչպես նաև քննարկվում է դրանցում ՌԴ-ի դերն ու նշանակությունը: Վերլուծվում է նախկին ԽՍՀՄ-ի տարածքի կարևորությունը ՌԴ-ի՝ որպես զերտերության կարգավիճակի պահպանման անհրաժեշտության տեսանկյունից:

Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության վրա ազդեցություն ունեցող քաղաքական հոսանքների գաղափարական հայեցակարգերից, թերևս, ամենաազդեցիկներից մեկի՝ Եվրասիականության վերաբերյալ

³³ Նույն տեղում, էջ 252-253:

³⁴ Конфликты в Абхазии и Южной Осетии, документы 1989-2006 гг., М., 2008., с.339-341.

³⁵ <http://www.nkr.am/hy/the-bishkek-protocol/43/> «Բիշքեկյան արձանագրություն», ԼՂՀ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայք (2013թ.):

³⁶ www.riss.ru Ռուսաստանի ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի պաշտոնական կայք:

³⁷ www.ac.gov.ru ՌԴ կառավարության առընթեր վերլուծական կենտրոնի պաշտոնական կայք:

³⁸ www.scrf.gov.ru ՌԴ Անվտանգության խորհրդի պաշտոնական կայք:

³⁹ Աբրահամյան Գ., խորհրդային և հետխորհրդային հասարակությունը հասարակությունը 1945-2011 թթ., Երևան 2011:

⁴⁰ Շիրինյան Լ., Նոր աշխարհակարգը և Հայաստանը (երկրաքաղաքական-քաղաքակրթական ակնարկ), Երևան 2006:

⁴¹ Այվազյան Ա., Հիմնատարներ Հայաստանի ազգային անվտանգության հայեցակարգի, Երևան 2004:

⁴² Мурадян И. Геоэкономические факторы развития политических процессов в кавказско-каспийском регионе. Ереван 2001.

* Мурадян И., Политика США и проблемы безопасности региона Южного Кавказа. Ереван, 2000.

⁴³ Гаджиев К., Кавказский узел в геополитических приоритетах России. М., 2010.

պատկերացում կազմելու, ինչպես նաև նրա ազդեցությունը նորոշյալ Ռուսաստանի քաղաքականությունում հասկանալու առումով կարևորվում է Ա.Դուգինի⁴⁴ աշխատությունը, որում հեղինակը ժողովել է հիշյալ ուղղության ակնառու ներկայացուցիչների տեսակետներն ու գաղափարական, քաղաքական հիմնական հայացքները: Արժեքավոր է Ս.Ժիլցովի, Ի.Ջոննի, Ա.Ուշակովի⁴⁵ համատեղ հեղինակած աշխատությունը, որում ուսումնասիրվում են Կասպյան տարածաշրջանի պետություններին և Կասպից ծովի ենթաբնակ պաշարներին վերաբերող մի շարք հարցեր: Հետազոտության մեջ արժարժվում է նաև խողովակաշարերի խնդիրը և ենթակառուցվածքի արտահանման ուղիների շուրջ ընթացող պայքարը: Ներկայացվում են ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո ավազանի երկրների միջև Կասպից ծովի կարգավիճակի շուրջ ընթացող պայքարի որոշ մանրամասնություններ:

ՌԴ-ի արտաքին քաղաքականության և ռազմավարական առաջնությունները հասկանալու առումով կարևորվում է Վ.Ջոլտորյովի⁴⁶ մենագրությունը, որում հեղինակը ներկայացնում է Ռուսաստանի ռազմական անվտանգության հիմնական դրույթների տեսլականը՝ տարածքային, բնական պաշարների, էթնիկական, ազգային ինքնության, ավանդույթների և այլ գործոնների վերլուծության հիման վրա:

Տարածաշրջանային հիմնախնդիրները լուսաբանելու իմաստով կարևորվում է Ռ.Ավակովայի և Ա.Լիսովայի⁴⁷ հետազոտությունը, որում ներկայացվում են ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո ՌԴ-ում և Հարավային Կովկասի պետություններում ծավալված զարգացումները:

Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության հիմնախնդիրների զարգացման պատմական ընթացքը հասկանալու առումով օգտակար է նաև ռուս մտածող Ն.Դանիլևսկու⁴⁸ մենագրությունը, որում հեղինակը առանձնացնում է պատմական ինքնարտահայտման չորս հիմնական տեսլականներ՝ կրոնական, մշակութային, քաղաքական ու սոցիալ-տնտեսական: Ն.Դանիլևսկու կարծիքով պատմական զարգացումները պայմանավորված են պատմամշակութային տիպերի փոփոխմամբ և նրանց հաջորդականությամբ: Այդ համատեքստում նա զարգացնում է «սլավոնական տիպ» գաղափարը, որը, ըստ նրա, լավագույնս արտահայտված է ռուսական ազգի մեջ:

Բազմակարծություն ապահովելու առումով կարևորվում են նաև մի շարք արևմտյան հեղինակների ուսումնասիրություններ: Այդ իմաստով արժեքավոր է Է.Հերզիգի⁴⁹ աշխատությունը, որում նա անդրադառնում է Հարավային Կովկասի տարածաշրջանի երկրների, 1990-ական թթ. առաջին կեսին արձանագրված, անցումային շրջանին բնորոշ, տնտեսական

⁴⁴ Дугин А., Основы Евразийства, М., 2002.

⁴⁵ Жильцов С., Зонн И., Ушаков А. Геополитика Каспийского региона. М., 2003.

⁴⁶ Золоторев В., Военная безопасность Государства Российской, М., 2001.

⁴⁷ Авакова Р., Лисова А., Россия и Закавказье: Реалии независимости и новое партнерство, М., 2000.

⁴⁸ Данилевский Н., Россия и Европа. М., 1991.

⁴⁹ Herzog E. The New Caucasus: Armenia, Azerbaijan and Georgia, London 1999.

գարգացման օրինաչափություններին և վերջիններիս ունեցած հնարավոր ազդեցությանը քաղաքական հետազոտողները:

Ուշագրավ է նաև Գ.Բերչի, Զ.Քրաֆտի, Մ.Ջոնսի, Մ.Բեքի⁵⁰ աշխատությունը, որում ժողոված են կարծիքներ Կովկասում տարածաշրջանային հակամարտությունների, քաղաքականության և անվտանգության հարցերի վերաբերյալ, որտեղ Արևմուտք-ՌԴ փոխհարաբերությունների վերլուծությունները արվել են աշխարհաքաղաքական գործոնների կարևորման տեսանկյունից:

Արժեքավոր է նաև Գ.Սմիթի⁵¹ ուսումնասիրությունը՝ նվիրված հետխորհրդային շրջանում աշխարհատնտեսական տարածքի փլուզման փաստին, և երևան եկած նորանկախ պետությունների քաղաքականությանը անցումային շրջանում: Աշխատությունում քննարկվում են համակեցության, շուկայական տնտեսության և ժողովրդավարության կառուցման հիմնախնդիրները, ինչպես նաև վերլուծության են ենթարկվում անցումային շրջանին բնորոշ գարգացումները:

Կարևոր է Թ.Քրիսթիանի⁵² հետազոտությունը, որում հեղինակը քննություն է առնում ՌԴ-ի քաղաքական ղեկավարության ունեցած պատկերացումները Արևմուտքի մասին: Նրա կարծիքով միայն վերոգրյալի մանրակրկիտ ուսումնասիրմամբ կարելի կլինի հասկանալ ՌԴ-ի արտաքին քաղաքականության հիմնադրույթները 1992-2007 թթ. ընկած ժամանակահատվածում:

Աշխատանքի ամբողջականության ապահովման տեսանկյունից կարևորվում են ՌԴ-ի, Հայաստանի, Վրաստանի, Ադրբեջանի հիմնախնդիրներին պարբերաբար անդրադարձող հանդեսները և առհասարակ բոլոր այն աղբյուրները, որոնք հնարավորություն են տալիս պատկերացում կազմելու պատմական-հասարակական գարգացումների մասին: Այս տեսակետից մեծ դեր ունեն Հարավային Կովկասի հիմնախնդիրներին անդրադարձող էլեկտրոնային որոշ ռեսուրսներ, որոնցից են՝ «Կենտրոնական Ասիա և Կովկաս»⁵³ հանդեսի, «Կովկասի լրագրողների ցանց»⁵⁴ կազմակերպության, «Կովկաս ինստիտուտի»⁵⁵ և Կենտրոնական Ասիայի ու Հարավային Կովկասի պետություններին առնչվող գրեթե բոլոր նշանակալի գործընթացներին վերաբերվող վերլուծական հրատարակումներով առանձնացող «Եվրասիանեթի»⁵⁶ պաշտոնական կայքերը: Կարելի է առանձնացնել նաև ՌԴ-ի Արտաքին գործերի նախարարության «Դիպլոմատիչեսկիյ վեստնիկ»⁵⁷, ռազմա-քաղաքական հիմնախնդիրներ լուսաբանող՝ ՌԴ-ի Պաշտպանության նախարարության

⁵⁰ Gary K. Bertsch, Cassady B. Craft, Scott A. Jones, Michael D. Beck, Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia. New York, 2000.

⁵¹ Smith G. The Post-Soviet States: Mapping the Politics of Transition. London, 1999

⁵² Christian T. Explaining Change in Russian Foreign Policy: The Role of Ideas in post-Soviet Russia's Conduct Towards the West. London 2009.

⁵³ www.ca-c.org

⁵⁴ www.caucasusjournalists.net

⁵⁵ <http://www.c-i.am/?lang=RU>

⁵⁶ <http://russian.eurasianet.org/>

⁵⁷ http://www.mid.ru/dip_vest.nsf

գլխավոր շտաբի «Վոյենիյ դիպլոմատ»⁵⁸ էլեկտրոնային ամսագրերը: Այս շարքում են նաև ԱՄՆ-ի Պետքարտուղարության քաղաքականությանը նվիրված և հաճախ բացառիկ հրապարակումներով հանդես եկող «Ֆորին Ըֆերս»⁵⁹, ինչպես նաև համաշխարհային քաղաքականության հիմնախնդիրներ քննարկող «Ռոլդ Փոլիսի Ջորնալ»⁶⁰ ամսագրերը:

Ատենախոսությունը շարադրելիս ուշադրություն ենք դարձրել նաև այն լրատվական գործակալություններին ու պարբերականներին, որոնք համեմատաբար հաճախ անդրադարձել են Հայաստանին, Վրաստանին, Ադրբեջանին, Ռուսաստանի Դաշնությանը, և դրանց շուրջ տիրող իրավիճակին: Կարելի է առանձնացնել, թերևս, «ԻՏԱՌ-ՏԱՍՍ»⁶¹, «Ռեզնում»⁶², «Բի Բի Սի Նյուս»⁶³, «Յուրիեթ դեյլի Նյուս»⁶⁴, «Դե ինդեփենդենթ»⁶⁵, «Մեդիանյուս»⁶⁶, «Մեդիամաքս»⁶⁷, «Արմենպրես»⁶⁸ գործակալությունները, ինչպես նաև «Իզվեստիյա»⁶⁹, «Նեզավիսիմայա գազետա»⁷⁰, «Ռոսիյսկայա գազետա»⁷¹, «Բակինսկիյ ռաբոչիյ»⁷² պարբերականները:

Վերոգրյալ աղբյուրների բովանդակությունը ծավալում է նյութ է պարունակում և օժանդակում է պատմական իրադարձությունների մասին ամբողջական կարծիք կազմելուն: Վերջիններս հաճախ արժանանում են ոչ միայն հասարակագետների, այլև քաղաքական գործիչների, պետությունների ղեկավարների, միջազգային կազմակերպությունների ներկայացուցիչների մեկնաբանություններին: Այս առումով առավել մեծ արժեք է ձեռք բերում բուն մասնագիտական գրականության ուսումնասիրությունը, որի շրջանակներում խնդրո առարկա հարցերը մեկնաբանվում են գիտելիքի, այլ ոչ թե կարծիքի շրջանակներում, իսկ ձևավորված տեսություններն ու հայեցակարգերն էլ անցնում են գիտական համարվելու համար անհրաժեշտ փորձաքննություն:

⁵⁸ www.mdiplomat.ru

⁵⁹ www.foreignaffairs.com

⁶⁰ www.worldpolicy.org

⁶¹ <http://www.itar-tass.com/>

⁶² <http://www.regnum.ru/>

⁶³ http://www.bbc.co.uk/russian/rolling_news/

⁶⁴ <http://www.hurriyetdailynews.com/>

⁶⁵ <http://www.independent.co.uk>

⁶⁶ <http://medianews.ge/ru/home>

⁶⁷ <http://www.mediamax.am/am/>

⁶⁸ <http://armenpress.am/arm/>

⁶⁹ <http://izvestia.ru/>

⁷⁰ <http://www.ng.ru/>

⁷¹ <http://www.rg.ru/>

⁷² <http://www.br.az/>

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ ԵՎ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒՅՈՒՆԸ

Աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացությունից, օգտագործված սկզբնաղբյուրների և գրականության ցանկից:

Ներածությունում հիմնավորվում են թեմայի արդիականությունը և գիտական նորույթը, ներկայացվում են խնդիրներն ու հիմնական նպատակները, թեմայի ժամանակագրական սահմանների ընտրությունը, տրվում է օգտագործված սկզբնաղբյուրների և գրականության համառոտ տեսությունը:

Առաջին գլուխը, որը կրում է «**Ռուսաստանի Դաշնության արտաքին քաղաքականության մոտեցումները Հարավային Կովկասում**» վերնագիրը, անդրադառնում է Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության ձևավորման վրա առավել մեծ ազդեցություն ունեցած պատմական և տեսական հիմնահարցերին, այդ թվում՝ հասարակագիտական որոշ ուղղությունների թողած ազդեցություններին՝ նպատակ ունենալով առավել հանգամանալից ներկայացնել հետաքրքրող հիմնախնդիրների պատճառահետևանքային փոխկապակցվածության տրամաբանությունը: Ատենախոսության տվյալ գլխում ներկայացվում են նաև Հարավային Կովկասի քաղաքական նոր իրողությունները, ինչպես նաև ցույց են տրվում Ռուսաստանի Դաշնության՝ տարածաշրջանում ամրանալուն միտված հիմնական գործողությունները: Այն իր հերթին բաղկացած է երեք ենթաբաժիններից:

Առաջին ենթաբաժնում, որը կրում է «**Ռուսաստանի վարած արտաքին քաղաքականության գաղափարական հայեցակարգերի ձևավորման հիմքերը**» վերնագիրը, ներկայացվում է Հարավային Կովկասի տարածաշրջանի նկատմամբ Ռուսաստանում պատմականորեն ձևավորված հավակնությունների ռազմաքաղաքական, գաղափարական հիմնավորումները, իր տարածքային ամբողջականության պահպանմանն ու դրա ընդարձակմանը ծառայելուն միտված, երկրի արտաքին քաղաքականությունում հնարավոր գաղափարական կիրառում ստացած որոշ մտածողների տեսլականներին: Այդ առումով անդրադարձ է արվում նորօրյա Ռուսաստանի՝ համաշխարհային գերտերության կարգավիճակի վերագտմանը ծառայեցնելուն ուղղված «Եվրասիականության» գաղափարին: Սույն ենթաբաժնում լուսաբանվել է նաև ժամանակակից փուլում Ռուսաստանի Դաշնությունում արտաքին քաղաքականության մտակեցվածքի էվոլյուցիան, որը աղերսվում է պատմական զարգացման ավանդույթներին:

Երկրորդ՝ «**Ռուսաստանը և Հարավային Կովկասի տարածաշրջանը պատմական նոր իրողությունների պայմաններում**» ենթաբաժնում, ներկայացվում են ԽՍՀՄ փլուզման հետևանքով ՌԴ-ի համար առաջացած բացասական գործոնները: Դրանք էականորեն փոփոխության ենթարկեցին նոր աշխարհակարգում ՌԴ-ի աշխարհաքաղաքական և տարածաշրջանային հարաբերությունների բնույթը և փուլերը: Տարածաշրջանի հանդեպ Ռուսաստանի քաղաքական շրջանակներում իշխող տրամադրությունները առավել նպատակային մեկնաբանելու, ինչպես նաև պաշտոնական Մոսկվայի վարքագիծը հասկանալու առումով ենթաբաժնում իրականացվել

է ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանի պարբերացում: Ներկայացվում են պաշտոնական Մոսկվայի կողմից իրագործվող որոշ նախաձեռնություններ, որոնք միտված էին նպաստելու տարածաշրջանում ՌԴ-ի դիրքերի ամրապնդմանը:

Առաջին գլխի երրորդ՝ «**ՌԴ մարտավարական քայլերը տարածաշրջանում իր ներկայությունն ապահովելու ուղղությամբ**» ենթաբաժնում քննարկվում են ՌԴ աշխարհաքաղաքական կարգավիճակը, պաշտոնական Մոսկվայի արտաքին քաղաքականության առաջնայնությունները, Հարավային Կովկասում իր ազդեցությունը վերականգնելուն ուղղված ջանքերը և գործադրված հիմնական մեխանիզմները:

Ատենախոսության երկրորդ գլուխը՝ «**Հարավկովկասյան պետությունների քաղաքական գործընթացների օգտագործումն ու ուղղորդումը Ռուսաստանի կողմից**» նվիրված է տարածաշրջանում ՌԴ-ի կողմից իրականացված քաղաքականությանը՝ էլնելով երեք պետությունների ներքին ու արտաքին քաղաքականության յուրահատկություններից: Ներկայացվում են հիմնարար խնդիրների այն բազմությունը, խորքային, երբեմն աներևույթ ու բազմաշերտ այն իրողությունները, որոնց գործադրմամբ պաշտոնական Մոսկվան իրականացնում էր իր ներկայությունն ապահովելու և ազդեցությունը մեծացնելու մարտավարությունը:

Առաջին «**Հայաստանում Ռուսաստանի ազդեցության ամրապնդման հիմքերն ու պայմանները, նպաստող գործընթացները**» ենթաբաժնում, քննարկվում են Հայաստանի ներքին զարգացումներն ու ՀՀ շուրջ ստեղծված այն իրավիճակը, որը ՀՀ-ին և ՌԴ-ին մղում են համագործակցության: Լուսաբանվում և վերլուծվում են նաև Ռուսաստանի Դաշնության՝ Հայաստանի Հանրապետությունում ամրանալուն միտված մարտավարության հիմնատարները:

Երկրորդ՝ «**Ռուսաստանը և Ադրբեջանում ընթացող գործընթացները հետանկախացման շրջանում**» ենթաբաժնում վերլուծության են ենթարկվում Ադրբեջանի՝ տվյալ ժամանակաշրջանի ներքաղաքական զարգացումները, դրանցում տեղ գտած Ռուսաստանի Դաշնության նկատմամբ ադրբեջանական իշխանությունների ոչ միանշանակ մոտեցումների ամբողջությունը, ինչպես նաև միջազգային տնտեսական նախագծերի կարևորությունը ռազմավարական նպատակների իրականացման տեսակետից:

Երրորդ ենթաբաժնում՝ «**Վրաստանն իր ազդեցության ոլորտում պահելու Ռուսաստանի փորձերը**», ներկայացվում և վերլուծվում են Վրաստանի ներքաղաքական և տնտեսական զարգացումները ՌԴ-ի կողմից օգտագործման փորձերը այդ պետությունում ամրանալու համար: Միաժամանակ քննարկվում է Վրաստանի աշխարհագրական դիրքի ընձեռած հնարավորությունների հանգամանքը Ռուսաստանից հեռավորվելու առումով:

Ատենախոսության երրորդ՝ «**Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում հիմնական շահագրգիռ ուժերի քաղաքականությունը և Ռուսաստանը**» գլխում անդրադարձ է արվում տարածաշրջանով

հետաքրքրված և այդտեղ իրենց շահերը հետապնդող պետությունների, միջազգային տարաբնույթ կազմակերպությունների, ռազմական, քաղաքական դաշինքների, եվրոպական որոշ կառույցների, Հյուսիսատլանտյան դաշինքի, և, մասնավորապես՝ Թուրքիայի և Իրանի՝ տարածաշրջանում ամրանալուն և նպատակների ներկայացմանն ու քննարկմանը:

Առաջին ենթաբաժնում, որը կրում է **«Թուրքիա - Իրան մրցակցությունը տարածաշրջանում և Ռուսաստանի գործոնը»** վերտառությունը, ՌԴ գործոնի կարևորության ընդգծմամբ քննարկվում է Թուրքիայի, Հարավային Կովկասում ՌԴ-ի դիրքերը հիմնականում թուլացնող, երկդիմի քաղաքական վարքագծի և հետաքրքրությունների լայն շրջանակը, ինչպես նաև վերլուծվում են Իրանի հետաքրքրություններն ու հիմնամասնակները՝ տարածաշրջանում ուժերի հավասարակշռության ապահովման առումով:

Երկրորդ՝ **«Արևմտյան երկրների և դաշինքների դերը տարածաշրջանային զարգացումներում»** վերնագրով եզրափակիչ ենթաբաժնում համակողմանիորեն քննարկվում են արևմտյան շահագրգիռ ուժերի բազմաթիվ գործողություններն ու մեխանիզմները, մեկնաբանվում են Ռուսաստանից Հարավային Կովկասի ամբողջական ապահիտեզման կարևոր գործընթացները:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅԱՆ մեջ, հանրագումարելով ստացված արդյունքները, ամրագրված են հետևյալ եզրահանգումները.

1. Հարավային Կովկասում Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականությունը հիմնվում է այդ պետության ընդհանուր աշխարհառազմավարական հայեցակարգերի վրա, որոնց ձևավորումն անցել է պատմական երկարատև ժամանակաշրջան: Կայսերապետական նկրտումներ բովանդակող այդ հայեցակարգի արտահայտչաձև հանդիսացող արտաքին քաղաքականության շղթայի բաղկացուցիչ օղակներից մեկը Հարավային Կովկասն իր ազդեցության ոլորտում պահելուն ուղղված քաղաքականությունն է: Հարավային Կովկասի մասով նշված քաղաքականության իրացվելիության խոչընդոտ հանդիսացող կարևոր գործոններն են՝ նախ՝ այդ հայեցակարգի իրականացման մարտավարությունների շուրջ առկա հակասություններն ու տարածայնությունները Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության տեսական հիմքերը մշակող դպրոցների, գիտնականների, ռազմավարների, ինչպես նաև քաղաքական որոշումների կայացման գործընթացում ներգրավված այրերի միջև, երկրորդ՝ նշված խնդրի իրագործման համար բավարար սոցիալ-տնտեսական ռեսուրսներ չիրագործելը, որը մեծապես դրսևորվել է ոչ թե նպատակների իրացման, այլ ձեռքբերումների պահպանման փորձով:

2. Հարավային Կովկասում Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության հետխորհրդային զարգացումների տրամաբանությունը հիմնվում էր Ռուսաստանի կողմից այս տարածաշրջանի երկրների հետ պատմականորեն ձևավորված հարաբերությունների կենտրոն-ծայրամաս մոդելի վրա: Ելնելով Ռուսաստան - Հարավային Կովկաս հարաբերությունների զարգացման ուսումնասիրությունից՝ կարելի է ասել, որ դրանք անցել են որոշակի փուլեր, որոնք ներառել են ինչպես ռազմական,

այդպես էլ տնտեսական՝ մեծամասամբ կոպիտ ներթափանցման մարտավարություն:

Վերոնշյալ փուլերի կարևոր բաղադրիչներից էին նախկին ԽՍՀՄ-ի արտաքին սահմանի պաշտպանությունը ՌԴ կողմից ապահովելու, ինչպես նաև սպառազինությունների մատակարարումները իրականացնելու հիմնախնդիրները, որոնք հաջողվեցին մասնակիորեն: Ոչ լիարժեքությունը պայմանավորող գործոններից էին տարածաշրջանում պաշտոնական Մոսկվայի կողմից սոցիալ-տնտեսական բավարար արդյունավետ միջոցառումների իրականացման սակավությունը, և որոշ դեպքերում քաղաքական նպատակահարմարությունը տնտեսական արդյունավետությանը գերադասելը:

3. ՌԴ աշխարհաքաղաքական կշիռը բարձրացնելու առումով կարևորվում էր Հարավային Կովկասը, որպես Արևմուտքին սնուցող տրանսպորտային-էներգետիկ գարկերակներից մեկը, իր ձեռքում պահելու ձգտման հանգամանքը: Սակայն, չունենալով դրա հաջող իրացման համար հնարավորությունների մեծ ընտրություն, պաշտոնական Մոսկվան նախապատվությունը տալիս էր իր ռազմական ներկայության պահպանմանը, որով փորձում էր տարածաշրջանը փակ պահել այլ դերակատարների համար:

4. Արցախյան հակամարտության ընթացքը կարևոր նշանակություն ունեցավ Ռուսաստանի համար Հայաստանում և Ադրբեջանում իր ազդեցությունը պահպանելու և ամրապնդելու գործում: Այս տեսանկյունից Ադրբեջանում Ա.Էլչիբեյի վարչակազմի կողմից արտաքին քաղաքական կողմնորոշման կտրուկ շրջադարձը հանգեցրեց Ռուսաստանի ակտիվ ռազմաքաղաքական նախաձեռնությունների առաջաջանը՝ ի նպաստ սեփական դիրքերի ամրապնդման, որի իրականացման լավագույն մեխանիզմը հայանպաստ մարտավարության իրականացումն էր: Ադրբեջանում Հ.Ալիևի իշխանության գալը և քաղաքական կողմնորոշումներում նաև պաշտոնական Մոսկվայի շահերը հաշվի առնելու հանգամանքը ՌԴ-ին ստիպեցին կիրառել տարածաշրջանի պետություններում հարաբերությունների համահավասարեցման մարտավարություն:

5. Տարածաշրջանի պետություններում Ռուսաստանի վարած քաղաքականությանը հակադրվելու իմաստով ամենակտիվ դիմակայությունը ցուցաբերել է Վրաստանը, ինչը պայմանավորված էր նաև այս երկրի՝ տրանսպորտային - կոմունիկացիոն այլընտրանքների տիրապետելու հանգամանքով: Սակայն Ռուսաստանին, այնուամենայնիվ, հաջողվել էր որոշակիորեն ներթափանցել Վրաստանի տնտեսություն, ինչը, ի տարբերություն Հայաստանի, մեծամասամբ իրագործվել էր միջազգային տնտեսական գործարքների միջոցով: Աբխազիայի և Հարավային Օսիայի՝ ՌԴ-ի կողմից փաստացի վերահսկողության հանգամանքը անկարող եղավ ստիպելու Վրաստանին հաշվի առնել Մոսկվայի գերակա շահերը, սակայն ապահովեց վերջինիս երկարաժամկետ ներկայությունը տարածաշրջանի տվյալ մասում:

6. Ռուսաստանի մարտավարական հնարավորությունները Հարավային Կովկասում սահմանափակելու նպատակով Թուրքիան վարում

եր սեփական ազդեցության ընդլայնման քաղաքականություն և կիրառում էր հետևյալ մարտավարական քայլերը՝ 1/ Հյուսիս-Ատլանտյան դաշինքի շահերի գույքորոշմամբ տարածաշրջանում իրականացնել ԱՆկարայի դիրքերն ամրապնդող միջոցառումներ, որոնցից կարևորվում էին Վրաստանի և Ադրբեջանի հետ տնտեսական, ռազմական ու ռազմաարդյունաբերական նշանակության մատակարարումները, 2/ Վրաստանի և Ադրբեջանի տնտեսություններում թուրքական ներդրումների աճի խրախուսման քաղաքականություն /օր.՝ համատեղ արդյունաբերական ծրագրեր՝ ձեռնարկություններում էթնիկ թուրքերին ընդգրկելու պայմանով/, 3/ Կովկասում բնակվող մահմեդականների շրջանում մշակութային գործուն քաղաքականության իրականացում /օր.՝ առավելապես Վրաստանի մահմեդաբնակ շրջաններում թուրքերենի ուսուցման կենտրոնների բացում, մահմեդականության տարածում, մզկիթների կառուցում և վերանորոգում/, 4/ տարածաշրջանային հսկամարտություններին և նրանց կարգավորման գործընթացներին ԱՆկարայի ուղղակի և անուղղակի մասնակցության ապահովում:

7. Ի տարբերություն Թուրքիայի՝ ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում Հարավային Կովկասում Իրանի քաղաքականությունը ուղղված չէ տարածաշրջանից Ռուսաստանին դուրս մղելուն: Իրանի վարած քաղաքականությունը հետապնդում է սեփական տարածքային ամբողջականությունը առարկայորեն երաշխավորելու, ինչպես նաև միջազգային տնտեսական պատժամիջոցների հետևանքները հնարավորինս մեղմելու նպատակ: Իրանի այդ մտահոգությունները շոշափելի են դառնում Արևմուտքի հետ հարաբերությունների շարունակական վատթարացման, նրա հանդեպ ռազմական հռետորաբանության մերթընդմերթ ուժեղացման, և այս համատեքստում նաև դեպի հարավ Ադրբեջանի ընդլայնվելու նկրտումների դրսևորման պարագայում: Այս համագամանքն ուներ և շարունակում է ունենալ կարևոր նշանակություն ռուս-իրանական հարաբերություններում, և պայմանավորում է հարավկովկասյան քաղաքականության հարցում երկու պետությունների առավելապես համագործակցային վարքագիծը:

8. Հարավային Կովկասում Ռուսաստանի վարած քաղաքականության նպատակներից է՝ տնտեսական, տեղեկատվական, մշակութային և այլ ռեսուրսներ ունեցող մրցակից երկրների համար սահմանափակել տարածաշրջան մուտք գործելու հնարավորությունը: Սակայն Հարավային Կովկասի նորանկախ հանրապետություններում որդեգրվեց եվրոպական կառույցներին ինտեգրվելու քաղաքականություն, ինչը Արևմուտքը դարձնում էր տարածաշրջանի երկրների ձգտումների առանցք: Վերջինիս տնտեսական և ռազմաքաղաքական ներկայությունն աստիճանաբար աճում էր ՌԴ-ի դիրքերի որոշակի թուլացմանը գուզընթաց: ՌԴ-ի տարածաշրջանային քաղաքականության ձախողումները հաճախ հնարավոր էին դառնում նաև Արևմուտքի իրականացրած սոցիալ-տնտեսական արդյունավետ քաղաքականության պատճառով:

Ուսումնասիրության ընթացքում կատարվել են մի շարք այլ եզրակացություններ, որոնցից առավել նշանակալի են.

• Հարավային Կովկասում Ռուսաստանն ունեցել է թե՛ ազգային շահերը հստակ ձևակերպելու, թե՛ դրանք հստակ ռազմավարությամբ իրականացնելու խնդիր: Սակայն այդ ռազմավարության կենսագործման համար կիրարկվող մարտավարությունները աչքի էին ընկնում անհետևողականությամբ, ինչը պայմանավորված էր նաև ՌԴ-ի՝ տնտեսապես և քաղաքականապես բավականին թույլ լինելու հանգամանքով: Ասվածը հատկանշական է հատկապես ուսումնասիրվող ժամանակահատվածի առաջին կեսի համար, որը բնորոշվում էր Ռուսաստանի գործելաոճի իրավիճակային բնույթով: Այս ամենի հետևանքով Ռուսաստանի կրած մարտավարական կորուստներն ու բացթողումները լրացնելու համար պաշտոնական Մոսկվան որդեգրեց Հարավային Կովկասի պետություններում հաստատվելու ագրեսիվ տնտեսական ներթափանցման գործելաոճ, որը հաջողվեց կյանքի կոչել հատկապես Հայաստանում: Ինչ վերաբերում է Ադրբեջանում Ռուսաստանի տնտեսական ներկայությամբ, ապա էներգակիրների ոլորտի վերահսկմանն ուղղված Ռուսաստանի ջանքերը, անարդյունավետ լինելով հանդերձ, ապահովեցին որոշակի ներկայություն Ադրբեջանի տնտեսության տարբեր ճյուղերում /արդյունահանում, սնունդ, թեթև արդյունաբերություն, մեքենաշինություն/: Իհարկե, Ադրբեջանի տնտեսությունում Ռուսաստանի ներկայացվածության աստիճանը համեմատելի չէ հայկական տնտեսության մեջ ունեցած մասնաբաժինների հետ: Այս տեսանկյունից արժանախիշատակ է այն հանգամանքը, որ ռուս-վրացական տնտեսական հարաբերությունները շարունակ առկափված են եղել երկկողմ խնդրահարույց քաղաքական հարաբերություններից: Ռուսական տնտեսական ներկայությունը Վրաստանում՝ սահմանափակվում է կապի, էներգահամակարգի, հաղորդակցության ոլորտներում ունեցած ոչ մեծ մասնաբաժիններով:

Այսպիսով՝ Հարավային Կովկասի երկրներում ՌԴ-ի տնտեսական ներթափանցվածությունը հավասարաչափ չէ՝ Հայաստանում այն զգալի է, իսկ Ադրբեջանում և Վրաստանում՝ ավելի թույլ:

• Տարածաշրջանում ՌԴ-ի ներկայության կարևորագույն բաղկացուցիչը եղել ու մնում է ռազմաքաղաքականը: Սակայն, Ռուսաստանի քաղաքականությունում երկակի չափորոշիչների կիրառման փաստը դժվարեցնում է կատարել պաշտոնական Մոսկվայի ռազմաքաղաքական վարքագծի միանշանակ կանխատեսումներ:

• Հիմնականում Ռուսաստան, Ադրբեջան և Արևմուտք էներգակիրների արդյունահանման և արտահանման առանցքի շուրջ կառուցվող հարաբերություններում Ռուսաստանի՝ Ադրբեջանում իր ռազմական որոշակի ներկայության ապահովման տեսանկյունից բացառիկ նշանակություն ուներ Գաբալայաում տեղակայված և ՌԴ-ին վարձակալության հանձնված «Դարյալ» տիպի ռադիոտեղորոշիչ կայանը:

• Վրաստանն իր անկախացումից հետո որդեգրեց հիմնականում արևմտամետ կողմնորոշում: Հակառուսական քաղաքական գիծը, որը շտկումներով, գրեթե անփոփոխ գործեց նաև Է.Շևարժնաձեի և հաջորդ իշխանությունների օրոք: Քաղաքական այս ուղեգծի հիմքում, ի թիվս այլ գործոնների, ընկած է Վրաստանի՝ դեպի Արևմուտք ելքի առումով ՌԴ-ից

փաստացի կախվածություն չունենալու հանգամանքը, ինչը տարածաշրջանի նկատմամբ ՌԴ-ի վերահսկողության ամենախնդրահարույց մասն է հանդիսանում:

• Չարավային Կովկասում Ռուսաստանի դիրքերի ամրապնդման հիմնական խոչընդոտներից է հանդիսանում արևմտյան պետությունների և միջազգային կառույցների կողմից տարածաշրջան ներթափանցման մեթոդների կիրառումը, որոնք արտահայտվում էին ՌԴ-ի տարածքը շրջանցող տրանսպորտային-կոմունիկացիոն, էներգետիկ նախագծերի և սոցիալ-տնտեսական ծրագրերի տեսքով: Դրանց ներդրումը զուգորդվում էր նաև իրավաքաղաքական ակտիվ բարեփոխումների խրախուսմամբ, որի նպատակներից էր հարավկովկասյան պետությունների իրավա-նորմատիվային դաշտը հնարավորինս օտարել ՌԴ-ի իրավական պրակտիկայում ընդունված չափորոշիչներից: Կարևորվում էր նաև տարածաշրջանը ՌԴ ռազմաքաղաքական ծրագրերից զերծ պահելու մարտավարությունը, որի դրսևորումներից էին հետխորհրդային որոշ պետությունների հետ համատեղ իրականացվող ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» և Եվրաստլանտյան համագործակցության ընդլայնում ենթադրող այլ ինտեգրացիոն ծրագրերը:

Այսպիսով, 1991-2001 թթ. Ռուսաստանի արտաքին քաղաքական ծրագրերը Չարավային Կովկասում ունեցան և՛ ձեռքբերումներ, և՛ ձախողումներ: ՌԴ-ն փորձում էր ամրապնդել իր դիրքերը տարածաշրջանում՝ ռազմաքաղաքական, տնտեսական, ինչպես նաև մշակութային մեխանիզմների գործադրմամբ:

Ընդհանուր առմամբ, ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում, Ռուսաստանը Չարավային Կովկասում շարունակեց մնալ որպես ռազմաքաղաքական և տնտեսական ազդեցիկ դերակատար, ինչի կարևորությունը պայմանավորված էր նաև նրա անվտանգության և տարածքային ամբողջականության ապահովման հիմնախնդիրներով:

Ատենախոսության թեմայով հրատարակված աշխատանքները

1. «Չարավային Կովկասի աշխարհաքաղաքականությունը Ռուսաստանի Դաշնության հակազդեցության լույսի ներքո», Մխիթար Գոշ գիտամեթոդական հանդես, 2007, 2/14, էջ 14-17:
2. «Աշխարհաքաղաքականություն» հասկացության պատմական ակունքները», «Բանբեր» գիտական աշխատություններ, Վանաձոր, 2007, 2, էջ 215-219:
3. «Չարավային Կովկասի աշխարհաքաղաքական միասնության հիմնահարցը», «Օրենք և իրականություն» միջազգային իրավաբանական գիտական հանդես, Երևան, 2008, 6 (152), հունիս, էջ 33-34:
4. «Ռուսաստանի աշխարհաքաղաքականությունը հարավկովկասյան նախախողվակային հակամարտության լույսի ներքո 1991-1994 թթ.», «Կանթեղ» գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2008, 3/36/, էջ 94-100:
5. «ՌԴ արտաքին քաղաքականությունը գաղափարական հայեցակարգերի համատեքստում», «Ակունք» գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2013, թիվ 1/7/, էջ 38-43:
6. «Ռուսաստան - Չարավային Կովկաս հարաբերությունների զարգացումը 1990-ականներին», «Օրինտալիա» գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2013, XIV էջ 109-118:

АПИНЯН ДАВИД САМВЕЛОВИЧ
ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ НА ЮЖНОМ
КАВКАЗЕ: АРМЕНИЯ, АЗЕРБАЙДЖАН, ГРУЗИЯ: 1991-2001 гг.
(ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 - "Всемирная история".

Защита состоится 4-ого декабря 2013 г. в 14:00 часов на заседании специализированного совета 006, действующего при Институте Востоковедения НАН РА, по адресу: 0019, г. Ереван, пр. Маршала Баграмяна 24/4.

Р Е З Ю М Е

Диссертация посвящена изучению и анализу политики Российской Федерации в странах Южного Кавказа в периоде первого десятилетия после распада СССР. Выбор темы диссертационного исследования обусловлен необходимостью всестороннего и основательного исследования проблем, связанных с региональной политикой Российской Федерации в Армении, Азербайджане и Грузии.

Актуальность данного исследования обусловлена тем фактором, что данный период знаменует начало новейшего периода во внешнеполитической истории РФ не только в хронологическом плане, сколько в масштабности и целенаправленности происходящих событий, которые внесли особые коррективы в развитии стран Южного Кавказа в постсоветский период.

Методологическая база данного исследования сочетает традиционные историко-критический и историко-сравнительный методы, которые дали возможность выявить, обобщить и систематизировать обширный исследовательский материал. Некоторые процессы, являющиеся предметом изучения в работе, анализированы и осмыслены с помощью метода сопоставления фактов, наряду с диалектическим методом и способом обобщения.

Целью диссертационной работы является изучение политики РФ в трех признанных республиках Южного Кавказа /Армении, Азербайджане, Грузии/, одновременно выявляя особенности политики РФ в каждой из них, с учетом геостратегических задач и целей России, имеющих в своей основе попытку восстановления страны в качестве мировой супердержавы.

Для достижения указанной цели автор диссертации поставил перед собой следующие задачи:

1. Выявить теоретические, идеологические и прагматические основы политики РФ на Южном Кавказе, показать ее развитие и особенности.

2. Показать развитие отношений РФ - Южный Кавказ в послесоветский период и указать геополитические и экономические основы этих отношений.

3. Представить и оценить тактические шаги РФ, направленные на присутствие в странах Южного Кавказа.

4. Анализировать основные политические процессы в странах Южного Кавказа в период 1991-2001 годов, их влияние на динамику проникновения в регион Российской Федерации, а также показать механизмы усиления влияния РФ в регионе с точки зрения их продуктивности и исторической оправданности.

5. Параллельно с указанием основных интересов Турции, Ирана, европейских стран и военно-политических союзов в регионе, оценить роль этих субъектов в деле вытеснения РФ из Южного Кавказа, показать степень эффективности такой политики.

Работа включает в себя введение, основную часть, состоящую из трех глав, заключение, список использованной литературы и других источников.

В введении обосновывается актуальность выбора темы исследования, определяются его цели, задачи и научная новизна, охарактеризовываются методологическая основа и практическое значение работы, а также дается краткий обзор использованной литературы и других источников.

Первая глава диссертации состоит из трех частей и озаглавлена как "Аспекты внешней политики Российской Федерации на Южном Кавказе". В данной главе рассматриваются основные исторические и теоретические факторы, имеющие наибольшее воздействие на формирование политики РФ на Южном Кавказе, в том числе некоторые идеологические течения, целью которых было обоснование необходимости присутствия России и на Южном Кавказе. Представлены также новые реалии Южного Кавказа и основные шаги РФ, нацеленные на закрепление своих позиций в регионе.

Вторая глава состоит из трех частей и озаглавлена как "Использование и направление политических процессов стран Южного Кавказа со стороны России". Данная глава посвящена изучению политики РФ на Южном Кавказе, исходя из особенностей внутренней и внешней политики стран данного региона. Представлены те основные факторы, которые используются Россией для обеспечения присутствия и усиления сферы влияния в регионе.

В третьей главе - "Политика основных заинтересованных сил в регионе Южного Кавказа и Россия" - анализируется политика стран и военно-политических союзов, имеющих в регионе свои интересы. В частности, речь идет о программах, исходящих от европейских наднациональных организаций, североатлантического союза и Турции как одного из основных региональных держав. Анализируется также политика Ирана в том плане, что эта страна заинтересована в сохранении баланса

сил в регионе и не имеет основной целью вытеснение России из Южного Кавказа.

В Заключении диссертационной работы представлены основные выводы по рассмотренным проблемам.

APINYAN DAVIT

**FOREIGN POLICY OF RUSSIAN FEDERATION IN THE SOUTH
CAUCASUS: ARMENIA, AZERBAIJAN AND GEORGIA: 1991 - 2001
YEARS. (GEOPOLITICAL ASPECT)**

The defense of the dissertation will take place at 14:00, on the 4nd of December, 2013 at the meeting of the Specialized Council 006 "World History" at the Institute of Oriental Studies of NAS RA. Address: Yerevan, 0019, Marshal Baghramyan Ave., 24/4.

The dissertation is submitted for the pursuing of the Scientific Degree of the Doctor of Philosophy in the Field of "World History" 07.00.02.

S U M M A R Y

The dissertation is devoted to the study and analysis of Russia's policy in the South Caucasus countries during the first decade after the collapse of the Soviet Union. The choice of the dissertation theme is conditioned by the need to comprehensively study the issues related to the regional policy of the Russian Federation in Armenia, Azerbaijan and Georgia.

The relevance of this research is conditioned by the fact that this time period marks the beginning of modern era in the history of Russian foreign policy not only in terms of chronological order but also in terms of the scope and focus of the events that have had an impact on the development of the South Caucasus countries during the post-Soviet period.

The critical and historical-comparative methods form the methodological basis of this study. Some of the processes that are the subject of the research have been analysed and interpreted employing the method of comparison of the facts, along with the application of the dialectical and synthesis methods.

The dissertation aims to explore the Russia's policy in the three recognized republics of the South Caucasus, i.e. Armenia, Azerbaijan, Georgia, as well as to identify the policy peculiarities in each of them, taking into account the Russian's geo-strategic goals and objectives, which, in essence, attempt to rebuild the country as a world superpower.

To achieve this goal, the author of the dissertation has set the following objectives:

1. To identify the theoretical, ideological and pragmatic policy framework of the Russian Federation in the South Caucasus, as well as to show its development and characteristics.

2. To show the development of Russia - South Caucasus relations during in the post-Soviet period and to specify the geo-political and economic foundations of the relationships.

3. To introduce and evaluate the Russian's tactical moves aimed at the presence in the South Caucasus.

4. To analyses the major political processes in the South Caucasus countries during the period of 1991-2001, to evaluate their impact on the Russia's penetration dynamics into the region as well as to display the tools of Russia's growing influence of in the region in terms of their productivity and the historical justification.

5. Along with the presentation of the essential interests of Turkey, Iran, European countries and the military-political alliances in the region, to assess the role of the seactors in ousting Russia from the South Caucasus and to show the effectiveness of such policies.

The dissertation includes an introduction, the main part, consisting of three chapters, conclusion and list of references and other sources.

In the introduction part the relevance of the choice of the research topic is substantiated; the objectives, tasks and scientific innovation are defined and the methodological framework and practical work are characterized; a brief overview of literature and other sources are also provided.

The first chapter of the dissertation is titled as "Aspects of foreign policy of the Russian Federation in the South Caucasus" consists of three parts. This chapter examines the major historical and theoretical factors having the greatest impact on Russia's policy in the South Caucasus, including some ideological currents, which aim to justify the need Russia's presence in the South Caucasus. The chapter also presents the new realities in the South Caucasus and the basic steps of the Russian Federation aimed at consolidating its position in the region.

The second chapter titled as "Russia's exploitation and direction of the political processes in the countries of the South Caucasus" also consists of three parts. This chapter is devoted to the study of Russian policy in the South Caucasus, based on the characteristics of domestic and foreign policies of the South Caucasus countries. The second chapter presents the main factors that are used to ensure the presence of the Russian Federation in the region and to regain its influence.

In the third chapter titled as "The policies of the main interested powers in the South Caucasus Region and Russia" the policy of other countries and military/political alliances with interests the region is examined. Particularly, the chapter explores the programs coming from the European supranational organizations, the NATO and Turkey as a major regional power. The chapter also examines Iran's policy in the region, the country that is interested in maintaining the balance of power in the region and has no intention to oust Russia from the South Caucasus.

The Conclusion of the these is presents the main findings of the analyzed problems.

